

بررسی عوامل مرتبط با هویت ملی دانش آموزان متوسطه شهر کرج

* احمد جعفری

E-mail: ahmadjafari1386@yahoo.com

** مرجان یزدانی

E-mail: marjan.Yazdani@gmail.com

*** مجید قبادی

E-mail: mghobadi89@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۹/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۱۲

چکیده

پژوهش‌ها آشکار ساخته‌اند که در بین عوامل جامعه‌پذیری، آموزش و پرورش (رسمی و غیررسمی) نقش اساسی در شکل‌گیری هویت ملی دارد. با عنایت به این مهم مقاله حاضر عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت ملی در بین ۴۰۰ نفر از دانش‌آموزان شهر کرج را به‌عنوان نمونه در سال ۹۱-۹۰ بررسی کرده است. یافته‌ها حاکی از آنند که دینداری، گرایش به گروه مرجع داخلی، رسانه و مدرسه با هویت ملی رابطه معنی‌داری دارند. پس از کنترل متغیرها با مدل رگرسیون معلوم شد دینداری و گروه مرجع بیشترین اثر مثبت و استفاده از رسانه‌های فراملی (ماهواره و اینترنت) بیشترین اثر منفی را بر هویت ملی دارند. یافته‌ها با استفاده از دلالت‌های نظریهٔ تاچفل و جنکینز تبیین شدند.

کلید واژه‌ها: هویت ملی، آموزش و پرورش، دینداری و رسانه.

* کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، نویسنده مسئول

** کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی

*** کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی

مقدمه و طرح مسأله

هویت اجتماعی بر مبنای تعریفی که افراد از عضویت در گروه‌های اجتماعی دارند ساخته می‌شود (براون، ۱۹۸۵: ۷۷۱). این تعریف در بردارنده تشابه‌های درون‌گروهی و در عین حال تمایزهای برون‌گروهی بین گروه‌های اجتماعی است. اما در عصر مدرن عالی‌ترین سطح هویت جمعی در مفهوم هویت ملی مورد توجه قرار می‌گیرد.

با پیدایش ملت - کشورها پس از انقلاب صنعتی و مطرح شدن هویت‌های فراملی و فروملی هویت ملی اهمیت زیادی در مقایسه با دیگر سطوح هویتی یافت. در بحث هویت ملی دلالت‌های استراتژیکی در رابطه با حفظ انسجام اجتماعی و فرایند توسعه در سطح ملی، مقابله با بحران هویت در حوزه فرهنگی، افزایش قدرت چانه‌زنی دولت در مناقشات جهانی و حتی میهن‌پرستی و شکل افراطی آن شوونیسم در سطح بین‌المللی مطرح می‌شود. ناسیونالیسم به عنوان یک ایدئولوژی که هویت ملی هسته اصلی آن است، علت اصلی بسیاری از جنگ‌های قرن بیستم بوده است. از سوی دیگر، با تضعیف احساس تعلق به هویت ملی ممکن است انسجام اجتماعی و همبستگی ملی در معرض خطر قرار گیرد و بحران هویتی تشدید شود.

امروزه دولت‌های مدرن تلاش می‌کنند با برجسته ساختن نمادهای هویت ملی در مقابل دیگر هویت‌های جمعی، احساس تعلق، همبستگی، تعهد و وفاداری مردم، اقوام و اقشار مختلف را به سرزمین، تاریخ، فرهنگ، ملت، دولت و سایر مؤلفه‌ها و معرف‌های هویت و وحدت ملی افزایش دهند. این مهم در قالب ایده ملت‌سازی دنبال شده که تبلور عینی آن ملت - کشورهای دموکراتیک در جهان توسعه‌یافته بود. اما در عمل این فرایند گاهی با حوادث ناگواری چون جنگ‌ها و مشکلات دیگر همراه بوده است. در ایران توجه زیادی به ایده ملت‌سازی تا زمان مشروطه نشده است. پس از انقلاب مشروطه با شکل‌گیری مفهوم ملت در تعامل با دولت برجسته می‌شود. اما این روند در عمل با توجه به وضعیت فرهنگی ایران و نیز شدت یافتن چالش سنت - مدرنیته و پیدایش اشکال فراملی هویت با مشکلاتی روبرو بوده است.

تاریخ شکل‌گیری ملت - کشورها نشان می‌دهد که هویت ملی در مواقعی از قدرت بالایی برخوردار شده و در مواقعی رو به افول رفته است. تشدید یا تضعیف هویت ملی نشان از آن دارد که اصولاً هر سطحی از هویت اجتماعی در نتیجه فرایندهای یادگیری به صورت مقوله‌هایی از آگاهی، ارزش‌ها و التزام‌هایی عملی قابل انتقال به نسل‌های دیگر است.

هویت ملی (هم به صورت ذهنی و هم رفتاری) با فرایند جامعه‌پذیری در ارتباط تنگاتنگ است. بر این اساس، بهتر است هویت ملی در تعامل با آن دسته از متغیرهای جامعه‌پذیر کننده (مثل: خانواده، مدرسه، رسانه و گروه‌های دوستی) بررسی شود. اهمیت مسأله فوق در این است که به نظر اندیشمندان بحران هویت ملی در کشورهای جهان سوم بیشتر از کشورهای دیگر است زیرا چالش مدرنیته و سنت در این کشورها موجب می‌شود که علاوه بر منابع سنتی هویت‌آفرین مثل فرهنگ، زبان، تاریخ و دین منابع هویتی جدیدی در سطح منطقه‌ای و جهانی مطرح شود و متعاقباً فشار مضاعفی بر هویت ملی وارد آید. بسیاری معتقدند که ایران نیز به‌عنوان یک کشور در حال توسعه مدت‌هاست با چالش بین مدرنیسم و سنت با تمام وجود درگیر است (کاتوزیان، ۱۳۷۲ و علمداری، ۲۰۰۷ به نقل از صفاری و توفیق، ۱۳۸۸: ۱۳۸). در چنین وضعیتی سطوح متعدد هویت‌های شکل گرفته متأثر از تعامل عوامل سنتی و مدرن جامعه‌پذیری خواهند بود و ممکن است حتی خاصیتی سیال و مبهم به خود گیرند.

امروزه اکثر بحث‌های مربوط به هویت به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه با بحران هویت یا تعامل هویت‌های آمیخته شناخته می‌شوند. در کشورهای جهان سوم از بحران هویت عمیقی در بین جوانان صحبت می‌شود که تبلور آن را می‌توان در شکاف نسل‌ها و بی‌توجهی نسل جدید به ارزش‌ها و نگرش‌های نسل قبل از خود دید (حاضری و شریفی، ۱۳۸۸). یکی از دلایل این امر تراکم رسانه‌های فراملی و حجم بالای اطلاعات ارایه شده از رسانه‌ها و بسترهای ارتباطی است که موجب می‌شود نسل‌های جوان در فرایند جامعه‌پذیری خود بیشتر تحت تأثیر عوامل بیرون از فرهنگ ملی و سرزمینی خود یا به عبارتی تخصصی‌تر، دو جهان قرار گیرند، یکی جهانی که طبیعی است و ریشه در فرهنگ خودی دارد و دیگری جهانی مجازی که ریشه‌اش در فرهنگ‌ها و هویت‌های بیگانه است (بل، ۲۰۰۱ و نورمن نای، ۲۰۰۲).

با در نظر گرفتن نقش جامعه‌پذیری در هویت ملی این تحقیق قصد دارد عوامل مؤثر در هویت ملی گروهی از دانش‌آموزان را به‌عنوان نماینده نسل جدید بررسی نماید. از آنجا که یکی از اهداف آموزش و پرورش در هر کشوری انتقال ارزش‌ها، رویکردها و مفاهیمی است که منجر به افزایش احساس تعلق به معرف‌های هویت ملی می‌شود، پی‌گیری نقش مدرسه در فرایند شکل‌گیری هویت ملی و چگونگی تعامل آن با سطوح دیگر هویت در بین نسل جدید اهمیت بالایی خواهد داشت (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰). اکثر افراد جامعه دوران زیادی از عمر خود را در نظام آموزش و

پرورش آن صرف می‌کنند. از منظر تربیتی این دوران (کودکی و نوجوانی) بهترین دوران یادگیری و آموزش است. از این رو آموزش و پرورش می‌تواند نقش کلیدی در تقویت و یا تضعیف هویت ملی در افراد جامعه داشته باشد. مدارس از طریق برنامه‌های درسی آشکار و پنهان و سایر برنامه‌های فرهنگی و تربیتی می‌توانند احساس تعلق به هویت ملی را در بین دانش‌آموزان تحکیم نمایند.

هم‌چنین وضعیت شهر کرج به‌عنوان یک شهر مهاجرپذیر اهمیت خاصی از نظر هویت جمعی دارد. به نظر می‌رسد بسیاری از مشکلات این شهر در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی بی‌ارتباط با وجود فرهنگ‌های مختلف مهاجرین نیست. این شرایط نیاز به تقویت و برجسته ساختن هویت ملی را مضاعف می‌کند.

مرور کوشش‌های نظری و تجربی مربوط به هویت نشان می‌دهد که مفهوم هویت ملی در تعامل با سطوح دیگر هویت، رسانه‌ها، مدرسه، خانواده و برخی متغیرهای اجتماعی و فرهنگی دیگر است. به همین دلیل و با توجه به اهمیت بحث در زمینه هویت ملی، در این تحقیق تلاش خواهد شد تأثیر مدرسه، رسانه، دینداری و تبعیت از گروه مرجع بر هویت ملی دانش‌آموزان بررسی شود و با توجه به نتایج به دست آمده راهکارهایی برای کاربردی در حوزه آموزش و پرورش و سایر حوزه‌های فرهنگی پیشنهاد شود.

سؤال‌های تحقیق

- ۱- میزان احساس تعلق خاطر به مدرسه چه تأثیری بر هویت ملی دانش‌آموزان دارد؟
- ۲- آیا دینداری بر هویت ملی دانش‌آموزان مؤثر است؟
- ۳- استفاده از رسانه‌های فراملی چه تأثیری بر هویت ملی دانش‌آموزان دارد؟
- ۴- الگوگیری از گروه‌های مرجع داخلی چه تأثیری بر هویت ملی دانش‌آموزان دارد؟

پیشینه تحقیقاتی

به علت اهمیت هویت از لحاظ اجتماعی و سیاسی حجم عظیمی از ادبیات نظری و تجربی در زمینه هویت در خارج و داخل کشور انباشته شده است. تأکید عمده در این مقاله بر پژوهش‌های انجام شده با موضوع بحران هویت جوانان و هویت ملی در آموزش و پرورش ایران است.

فونتسوگ (۱۹۹۴)، در بررسی هویت ملی در تبت نشان داده است که تبتی‌ها به خصوص پس از حاکمیت چین بر این سرزمین، برای آنکه هویت ملی نسل جوان رو به

افول نرود اهمیت زیادی به برنامه‌های درسی مدارس داده‌اند. به نظر وی آموزش و پرورش تبت در این مسیر موفقیت‌های زیادی داشته است.

بارتون و همکاران (۲۰۰۲)، نشان دادند که دروس تاریخ و فرهنگ نقش مهمی در تحکیم هویت ملی در بین دانش‌آموزان ایرلند شمالی دارند. به نظر آنان علاقه آموزگاران به انتقال داده‌های دینی و فرهنگی در ضمن درس تاریخ نقش مؤثری در تقویت هویت ملی دانش‌آموزان داشته است.

بینگ جین (۲۰۰۲) در تحقیقی به رابطه میان آموزش و هویت ملی می‌پردازد. در این پژوهش آمده است کشورهای مختلف دنیا (از جمله کره)، مایلند از طریق آموزش اجباری زمینه را برای مردم مهیا سازند تا آنان مانند خودشان زندگی کنند. هدف از آموزش یکدست کردن مردم و ایجاد هویت ملی است (به نقل از: رضایی کلانتری، ۱۳۹۰). مرتضویان (۱۳۷۴)، پس از یک مطالعه موردی در تاجیکستان به این نتیجه می‌رسد که تغییر خط و زبان در دوره کمونیسم به بحران هویتی نسل جدید تاجیکستان دامن زد. به نظر وی آموزش خط و زبان فارسی با توجه به داشتن پیام‌ها و معانی دینی و فرهنگی خاصی که ریشه در فرهنگ بزرگ اسلامی و ایرانی دارد، نقش مؤثری در کاهش بحران هویتی و تقویت هویت ملی در این جمهوری تازه استقلال یافته آسیای میانه داشته است.

اشرفی (۱۳۷۷)، تأثیر بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به الگوهای فرهنگی غرب را در بین جوانان تهرانی مطالعه نمود. وی به این نتیجه رسید که ضعف نهادهای نظام اجتماعی در تقویت احساس هویت اجتماعی جوانان موجب پیدایش نوعی بی‌هویتی اجتماعی و به دنبال آن گرایش به هویت‌های غربی شده است. به نظر اشرفی گرایش جوانان به الگوهای غربی فقط به ظاهر آنان ختم نمی‌شود، بلکه در سطوح حساس و عمیق‌تر حتی در بین جوانانی که در ظاهر گرایش به غرب ندارند نیز مشهود است.

قرلسفلی (۱۳۸۸)، با هدف بررسی نقش رسانه بر هویت ملی به تحلیل رابطه مطبوعات با هویت ملی می‌پردازد. وی نتیجه می‌گیرد که گسترش مطبوعات نه تنها به گسترش جامعه مدرن مدد رسانده است در ضمن در توسعه مفاهیمی مثل هویت ملی و ملت - کشور نیز مؤثر بوده است. به نظر وی هویت ملی مقوم دولت مدرن بوده است.

ابولحسنی (۱۳۸۸)، با بررسی سازگاری انواع هویت‌ها در فرهنگ ایرانی در بین شهروندان تهران مشاهده نمود که هویت‌های دیگر با هویت ملی در ایران سازگاری دارند و آنچه‌آن‌که شایع است هویت ملی در ایران وضعیت بحرانی ندارد. در این بین

هویت محلی و هویت امتی (مذهبی) سازگاری زیادی با هویت ملی در بین شهروندان تهرانی دارد. در این تحقیق هویت جهانی پایین‌ترین سطح هویت در بین شهروندان تهرانی را تشکیل می‌دهد.

میرساردو و همکاران (۱۳۸۷) در پژوهشی تحت عنوان عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر بحران هویت جوانان به این نتیجه رسیدند که عوامل اجتماعی و فرهنگی در دوری‌گزینی جوانان از الگوهای فرهنگی ملی و گرایش به الگوهای فرهنگی غربی مؤثر بوده است. در این بین از هم‌گسیختگی خانوادگی، استفاده زیاد از رسانه‌های غربی و گرایش به گروه‌های مرجع غربی در گرایش جوانان به هویت‌های غربی تأثیر مثبت دارد. به نظر پژوهشگران با افزایش میزان آگاهی جوانان از عواقب گرایش به فرهنگ غربی، میزان علاقمندی ایشان به هویت‌های غربی کاهش می‌یابد.

رضایی کلانتری و همکاران (۱۳۹۰)، با بررسی تأثیر مؤلفه‌های آموزش و پرورش بر شکل‌گیری هویت ملی به این نتیجه رسیدند که شیوه‌های تدریس، شخصیت معلمان، محتوای کتب درسی و برنامه‌های پرورشی مدرسه در هویت ملی دانش‌آموزان تأثیر دارد و میزان تأثیرگذاری آموزش و پرورش در هویت ملی دختران بیشتر از پسران می‌باشد. هم‌چنین یافته‌ها نشان می‌دهد تأثیرگذاری مؤلفه‌های چهارگانه در هویت ملی به ترتیب شخصیت معلمان، شیوه‌های تدریس معلمان، محتوای کتاب‌های درسی و برنامه‌های پرورشی مدارس می‌باشد که تفاوت بین رتبه‌ها هم معنی دار است.

در مجموع مرور پژوهش‌های پیشین نشان از آن دارد که هویت ملی یک موضوع پر اهمیت برای مطالعات اجتماعی و فرهنگی است و تقویت و تحکیم آن با انسجام اجتماعی، همبستگی ملی و پروژه توسعه مرتبط است. هم‌چنین مطالعات نشان دادند که هویت ایرانی تعارض چندانی با هویت‌های فروملی ندارد، بلکه مهم‌ترین تعارض آن با فرایندهای جهانی‌شدن است. از سوی دیگر، مطالعات نشان می‌دهد که هویت ملی تحت تأثیر عوامل جامعه‌پذیری مثل خانواده، رسانه‌ها و به‌ویژه آموزش و پرورش قرار می‌گیرد. در نهایت این‌که به علت عدم اهتمام شایسته عوامل جامعه‌پذیری مثل آموزش و پرورش و رسانه به معرف‌های هویت ملی و تقویت حس احترام، وفاداری و گرایش به هویت ملی امروزه تقریباً شاهد نوعی بحران هویت در بین نسل جوان هستیم که در سایه فرایندهای جهانی‌شدن و گسترش ارتباطات و رسانه‌ها به‌صورت گرایش به هویت‌های غربی مشهود است.

چارچوب نظری

در جامعه‌شناسی بیشتر تأکید بر هویت اجتماعی است تا هویت‌های فردی. به زبان ساده‌تر، هویت اجتماعی، تعریفی است که فرد، بر مبنای عضویت در گروه‌های اجتماعی، از خویش دارد (براون، ۱۹۸۵: ۷۷۱). هویت جمعی در معنای همسانی با دیگران، با پیوستگی و عضویت افراد در گروه‌ها و مقوله‌ها ارتباط دارد، بدین معنی که در این رویکرد، افراد براساس شباهت‌ها و همسانی‌های‌شان با هم در مقوله‌هایی دسته‌بندی می‌شوند، مجموعه ویژگی‌هایی که باعث ایجاد «ما» می‌شود و «ما» را از گروه‌های دیگر یا «آنها» متمایز می‌کند.

ریشه‌های مفهومی هویت در آثار کلاسیک‌های جامعه‌شناسی مثل کنت، دورکیم و مارکس قابل پیگیری است (عبداللهی، ۱۳۷۵: ۱۳۲). برای نمونه مفهوم وجدان جمعی دورکیم نیز آمیختگی معنایی زیادی با مفهوم هویت جمعی دارد. به نظر دورکیم در جوامع اولیه این مفهوم همه وجدان‌ها را در بر می‌گیرد، پس در آن جوامع فقط هویت جمعی وجود دارد. در جوامع پیشرفته پس از حاکم شدن تقسیم کار اجتماعی، دورکیم نقش دولت را یک کارویژه اخلاقی می‌داند که بیشتر در جهت تقویت هویت جامعه‌ای یا ملی است. دولت از طریق بارور نمودن روح بزرگ میهن نقش داوری در مناقشات اجتماعی و ایجاد امنیت روانی و اقتصادی را ایفا می‌کند (دورکیم، ۱۳۷۶: ۴۰). به همین دلیل دورکیم تلاش می‌کند که به بحث تعلیم و تربیت و نقش آن در تقویت هویت ملی توجه خاصی داشته باشد.

ریچارد جنکینز: از نظر جنکینز آنچه یک گروه انسانی را هویت می‌بخشد شباهتی است که باعث تفاوت آنها از گروه‌های دیگر می‌شود. به نظر جنکینز زندگی اجتماعی بدون برقراری این تشابه‌ها و تفاوت‌ها قابل تصور نیست. از نظر جنکینز، هویت در فرایندهای اجتماعی شدن اولیه و متعاقب، و در فرایندهای جاری تعامل اجتماعی که در چارچوب آنها، افراد در طول عمرشان خود و دیگران را تعریف و بازتعریف می‌کنند، در حال ساخته شدن است. وی با الهام از نظر کولی به دیالکتیک عوامل درونی تعریف خود و عوامل بیرونی یعنی تعریف دیگران از خود در ساخته شدن هویت، محوریت می‌دهد. دیالکتیک درونی - بیرونی موجب می‌شود هرکس در تعقیب آگاهانه برای دستیابی به هویت‌های اجتماعی، مثل خودش و متفاوت از دیگران شود. علاوه بر فرایند دیالکتیکی فوق جنکینز به زمان و مکان نیز در هویت‌یابی اهمیت می‌دهد. از نظر وی، شناسایی یک چیز به معنای این است که آن را در زمان و مکان جای دهیم (دورکیم،

۱۳۷۶: ۴۱). هویت در این معنا محصول تجارب فرد در زمان‌های مختلف است که بی‌ارتباط با زمان نیست. در نظریه جنکینز بعضی هویت‌ها مثل جنسیت و خویشاوندی چون ریشه در تجارب اولیه و تعاملات اصیل فرد دارند هویت‌های اولیه محسوب می‌شوند ولی هویت‌های دیگری چون هویت ملی و جهانی ثانویه بوده و انعطاف‌پذیرتر هستند. پس هویت اجتماعی از نظر جنکینز ترکیب مضمون‌های درهم آمیخته و جدایی‌ناپذیر شباهت و تفاوت انسانی در خلال عمل اجتماعی است. از آنجا که نظریه جنکینز اهمیت زیادی به جامعه‌پذیری می‌دهد قابلیت زیادی برای تبیین فرایند شکل‌گیری هویت ملی در حوزه آموزش و پرورش و خانواده دارد.

هنری تاجفیل: در نظریه تاجفیل تعلق محوریت دارد. این نظریه که بیشتر از دیدگاهی روان‌شناختی به موضوع هویت می‌نگرد، به احساس تعلق فرد به گروه و احساس تمایز از گروه‌های دیگر اهمیت زیادی در تعریف هویت اجتماعی می‌دهد. تاجفیل بین هویت اجتماعی و عضویت گروهی ارتباط برقرار می‌کند، او عضویت گروهی را شامل سه عنصر می‌داند: الف) عنصر معرفتی یا شناختی که به میزان آگاهی شخص به تعلق به یک گروه برمی‌گردد؛ ب) عنصر ارزشی که شامل محاسباتی می‌شود که فرد درباره پیامدهای مثبت و یا منفی عضویت گروهی دارد. ت) عنصر عاطفی و احساسی که به میزان احساسات نسبت به یک گروه و نیز افراد دیگری که رابطه ویژه‌ای با آن گروه دارند، اشاره دارد. بر همین مبنا هویت اجتماعی عبارت است از برداشت فرد از خود به نسبت شناخت و آگاهی از عضویت در یک گروه به همراه بعد ارزشی و احساسی مرتبط با آن عضویت (تاجفیل، ۱۹۷۸: ۶۳).

فرضیه اصلی تئوری مقوله‌بندی این است که هویت اجتماعی در بسیاری موارد قادر است فرد را از سوگیری به هویت شخصی بازدارد، بنابراین بر این قضیه تأکید دارد که افراد در بسیاری مواقع سعی می‌کنند خود را با مشخصه‌های اجتماعی مقوله‌بندی کنند و نه شخصی، و این امر - مقوله‌بندی فرد با مشخصه‌های اجتماعی - باعث ایجاد درون‌گروه مشابه و برون‌گروه متفاوت می‌شود که هسته اصلی مفهوم هویت را تشکیل می‌دهد. تشکیل هویت‌های اجتماعی بر پایه مقایسه‌هایی است که فرد میان گروه‌های تعلق خود و گروه‌های دیگری که برای او قابل مقایسه به حساب می‌آیند، انجام می‌دهد و لذا برای این که هویت اجتماعی مثبت باشد، نتایج این مقایسه‌ها باید به نفع گروه تعلق فرد باشد (قریشی، ۱۳۸۹: ۵۴).

به‌طورکلی می‌توان گفت که فرضیه مرکزی تاجفیل و همکاران او این بود که ما

مقوله‌هایی را که در ذهن خود به وجود می‌آوریم، با مرتب کردن موضوعات در آنها تفاوت‌ها را در بین مقوله‌ها افزایش می‌دهیم (افزایش تفاوت‌های بین مقوله‌ای) و در داخل گروه آنها را کاهش می‌دهیم. به عبارت دیگر، آنها می‌گویند ما تمایل داریم بر شباهت بین اعضای یک مقوله و تفاوت بین مقوله‌ها در بین این گروه‌ها، فرد آنهایی را که بدان تعلق خاطر دارد (درون‌گروه) می‌شناسد و آنهایی را که بدان متعلق نیست (برون‌گروه) تمیز می‌دهد (دوران، ۱۳۸۷: ۴۷).

به‌طور کلی، ساختارهای نظری هویت با اتخاذ رویکرد اجتماعی به هویت به مقولاتی مثل عضویت فرد در گروه، احساس تعلق، تعامل اجتماعی، برقراری تشابه با گروه خود و مقایسه با گروه‌های دیگر در تبیین هویت اهمیت می‌دهند.

هویت ملی: یکی از جامع‌ترین بخش‌های هویت جمعی، هویت ملی است که فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۱۹۶). هویت ملی پیرامون مفهوم ملیت شکل می‌گیرد که به فاصله کوتاهی بعد از پیدایش ملت - کشورها عمومیت و اهمیت والایی یافت. در رویکرد ملت - کشور ملیت به حوزه فرهنگی اسناد داده می‌شود و دولت به حوزه سیاسی. ملت اجتماعی است که به سبب اشتراکات زبانی، تاریخی و سرزمینی دارای هویتی واحد شده است. به نظر کاستلز ملت جماعتی فرهنگی، با تاریخ و برنامه‌های سیاسی مشترک است که در ذهن و خاطره جمعی مردم ساخته می‌شود (کاستلز، ۱۳۸۰: ۷۱).

دینداری و هویت ملی: در طول تاریخ دین یکی از قوی‌ترین محورهایی بوده است که هویت‌های جمعی حول آن شکل گرفته‌اند. با وجود غلبه فرایندهای مدرنیزاسیون و سکولاریسم هنوز هم دین به‌عنوان یکی از عوامل تعیین‌کننده در آگاهی جمعی ملت‌ها مطالعه می‌شود.

برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن، اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین‌های مذهبی فراگیر در فرایند تشکیل هویت ملی، بسیار مؤثر است. مذهب علاوه بر این که از لحاظ کارکردی عامل مهمی در روابط اجتماعی به حساب می‌آید، موجب دلگرمی، سرزندگی، نشاط و اشتیاق عمومی است، ضمن آن که در بسیاری مواقع مذهب در مفهوم جامعه‌شناختی، با تأکید بر بُعد عینی و خارجی آن، با سایر مضامین ملی از جمله دولت، تاریخ و میراث فرهنگی درآمیخته است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۲۰۳).

اگر کارکردهای یکپارچه‌سازی، تحکیم ارزش‌های مشترک، رفع تعارض و نظارت اجتماعی مذهب در راستای مؤلفه‌ها و عناصر نظام سیاسی - اجتماعی جامعه باشد

مذهب می‌تواند نقش مهمی در انتقال تصورات ملی در فرایند جامعه‌پذیری نسل جدید داشته باشد و عامل ملیت گردد.

در ایران همواره دین اسلام با وجود تنوعات فرقه‌ای به خاطر ثبات و استواری درونی بی‌نظیرش نقش مهمی در تکوین هویت‌های جمعی داشته است. پس از ورود اسلام به ایران در طول تاریخ عناصر اصیل فرهنگ ایرانی با چارچوب دینی تطبیق داده شده و تعارض چندانی بین مؤلفه‌های ملیت ایرانی و فرهنگ اسلامی به وجود نیامده است. در ایران تلفیق دین در عناصر هویت ملی به قدری شدید است که یگانگی روحانی و جسمانی را در هویت تاریخی ایرانیان سبب شده است (زاهد، ۱۳۸۴: ۱۳۴).

بر پایه نقش منحصر به فرد دین اسلام در شکل‌گیری هویت تاریخی ایرانیان و حضور پررنگ اسلام در جامعه و ساختار سیاسی ایران طبیعی است که انتظار داشته باشیم آگاهی‌های مربوط به ملیت با آگاهی‌های دینی درآمیزد و دینداری تا حدود زیادی به رشد هویت ملی ایرانیان یاری دهد.

آموزش و پرورش و هویت ملی: هویت ملی برخلاف هویت‌های اولیه تقریباً آخرین هویت اکتسابی است که فرد، طی فرآیند جامعه‌پذیری از طریق خانواده، مدرسه و رسانه کسب می‌کند (دوران، ۱۳۸۷: ۱۰۷).

اگر آموزش و پرورش را جریان جامعه‌پذیری اعضای جامعه بدانیم (علاقه‌بند، ۱۳۷۳: ۱۷) انتقال و درونی کردن خلاقانه ارزش‌ها و نمادهای جامعه یکی از مهم‌ترین وظایف آن محسوب می‌شود. در این بین هویت ملی که در پیوند با انسجام، وحدت و روند توسعه کشور است باید در مرکز توجه قرار گیرد. برای حصول این مهم تقویت هویت ملی باید جزو اهداف آموزش و پرورش قرار گیرد. در مطالعات تجربی بسیاری نقش فعال مدرسه در شکل‌گیری هویت ملی مشاهده شده است (برای نمونه: پارمتر، ۱۹۹۹؛ بینگ جین، ۲۰۰۲؛ اشرفی، ۱۳۷۷؛ شیخ‌علیزاده و احمدی، ۱۳۸۷؛ رضایی کلاتتری و همکاران، ۱۳۹۰). در این راستا، صاحب‌نظران معتقدند که آموزش و پرورش در برنامه درسی آشکار به شکلی آگاهانه و در حیطه شناختی و در برنامه درسی پنهان به صورت عاطفی باید به دنبال انتقال و درونی کردن ارزش‌های هویت ملی و تحکیم تعهد و التزام افراد به آن باشد (ملایی‌نژاد، ۱۳۸۱؛ شمشیری، ۱۳۸۷ و لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹). موضوع هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران (۱۳۹۰) در بند ۲۰ بیانیه ارزش‌ها به‌عنوان یکی از ارزش‌های اجتماعی و در بخش اهداف کلان به‌عنوان یکی از اهداف آموزش و پرورش مد نظر قرار گرفته است.

رسانه و هویت ملی: هویت را می‌توان در حوزه آگاهی‌های جمعی یک ملت مورد مطالعه قرار داد که در این عرصه تعیین‌کنندگی رسانه‌ها غیرقابل انکار است. از سوی دیگر رشد روزافزون رسانه‌های گروهی و به‌ویژه اشکال نوین رسانه‌های ارتباطی توجه به مطالعه رابطه هویت ملی با رسانه را ضروری می‌سازد. در این میان برخی معتقدند رسانه‌ها به تقویت هویت ملی کمک می‌کنند (کاستلو، ۱۳۸۰: ۴۹)، برخی برعکس رسانه را فرساینده هویت ملی می‌دانند (پاستر، ۱۳۷۷: ۳۹) و برخی به نقش متعارض رسانه در این زمینه اشاره می‌کنند (بارت و شورت، ۱۹۹۲؛ به نقل از نیازی و شفائی‌مقدم، ۱۳۹۱: ۱۰۲). به نظر کاستلو رسانه‌های جمعی و به‌ویژه تلویزیون به‌عنوان حلقه واسط بین مردم و محیط اجتماعی آنان، نیرومندترین ابزار تولید تصورات ملی هستند. پیام‌های تلویزیونی به‌عنوان محصولات فرهنگی از جانب مخاطبان اغلب بدون چون و چرا پذیرفته می‌شوند. هم‌چنین نهادهای رسانه‌ای از این فرصت برخوردارند که بخش‌ها و اجزایی از ملت را همه روزه به عموم مردم عرضه کنند و آنان را به دیدن جهان به‌صورت مشابهی وادار سازند. تکرار تصاویر و افسانه‌ها در تلویزیون راهکاری برای استقرار گفتمان ملی است (کاستلو، ۲۰۰۹: ۱۰۷ به نقل از نیازی و شفائی‌مقدم، ۱۳۹۱: ۱۰۸). اما نقش رسانه‌ها در سطح ملی با پیدایش رسانه‌های جهانی متزلزل شده است. به نظر رایزمن رسانه‌های جهانی افول هویت‌های ملی را سبب شده‌اند. رسانه‌های بدون مرز، نه تنها در غرب، بلکه در همه کشورهای، خطر بحران هویت و تضعیف هنجارهای اجتماعی را به همراه دارد (ربانی، ۱۳۸۱: ۱۲۵). گیدنز و اینگلهارت نیز گسترش سریع رسانه‌های فرامرزی و اینترنت را از عوامل سردرگمی، بی‌ثباتی و ایجاد گسست‌های ارزشی و تضعیف هویت ملی می‌دانند.

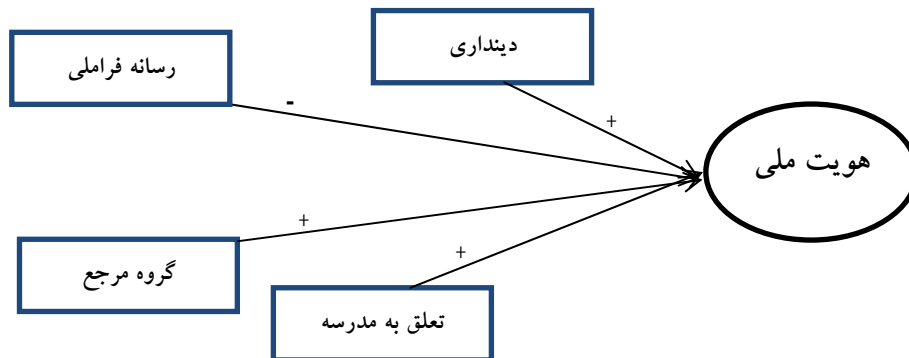
به نظر بیلگ (۱۹۹۵)، رسانه‌های گروهی اغلب به شیوه‌ای غیرمستقیم، اما فراگیر، اطلاعات و آگاهی‌های بسیاری درباره ملت‌ها به مخاطبان منتقل می‌کنند که زندگی روزمره آنان را زیر نفوذ خود قرار می‌دهد و بدیهی است که کودکان و نوجوانان نیز از این تأثیرپذیری مستثنی نیستند. رسانه‌ها دانش و اعتقادات ملی گروه‌های مختلف سنی را تحت تأثیر قرار می‌دهند (نیازی و شفائی‌مقدم، ۱۳۹۱: ۱۰۹).

به‌طورکلی صنعتی شدن جوامع، گسترش نظام‌های آموزش و پرورش، شهرنشینی روزافزون و رسانه‌های جدید، در ترکیب با یکدیگر نوعی احساس تعلق یا احراز هویت با ملت - کشور را پدید آورده که به خصوص در جریان کشمکش‌های بین‌المللی اوج گرفته است. در نتیجه می‌توان گفت هویت ملی مبتنی بر جنبه‌ای از

دیانت است که به‌طور اساسی نیاز به تعالی و ابدیت را برآورده می‌سازد. به زبان دنیوی‌تر، برتری یک ملت در عرصه بین‌المللی با قدرتی فهمیده می‌شود که آن ملت می‌تواند اعمال کند (دوران، ۱۳۸۰: ۱۱۶)، که بخش عمده‌ای از آن به هویت ملی برمی‌گردد.

فرضیه‌های تحقیق

- ۱- بین میزان احساس تعلق خاطر به مدرسه با میزان تعلق به هویت ملی رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد. بدین ترتیب که انتظار می‌رود با افزایش میزان تعلق به مدرسه میزان تعلق دانش‌آموزان به هویت ملی افزایش یابد.
- ۲- دینداری با میزان تعلق به هویت ملی رابطه مثبت و مستقیم دارد. تصور می‌شود با افزایش میزان دینداری میزان تعلق دانش‌آموزان به هویت ملی افزایش یابد.
- ۳- بین میزان استفاده از رسانه فراملی (ماهواره و اینترنت) و میزان تعلق دانش‌آموزان به هویت ملی رابطه منفی و معکوس وجود دارد. تصور می‌شود با افزایش میزان استفاده از رسانه‌های فراملی میزان تعلق به هویت ملی کمتر شود.
- ۴- بین میزان تبعیت از گروه‌های مرجع داخلی (مثل رزمندگان و بزرگان فرهنگ اسلام و ایران) با میزان تعلق دانش‌آموزان به هویت ملی رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد. انتظار می‌رود با افزایش تبعیت دانش‌آموز از گروه‌های مرجع داخلی میزان هویت ملی دانش‌آموز افزایش یابد.

مدل نظری تحقیق

در توضیح مدل باید گفت که براساس ادبیات نظری و تجربی مرور شده تصور می‌شود

به ترتیب متغیرهای دینداری، گروه مرجع داخلی و احساس تعلق خاطر به مدرسه بیشترین تأثیر مثبت را بر هویت ملی می‌گذارند. هم‌چنین، متغیرهای رسانه فراملی تأثیر منفی بر هویت ملی می‌گذارند.

روش تحقیق

روش به کار رفته در این مقاله پیمایش و واحد مشاهده و تحلیل فرد است و برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. پرسشنامه حاوی شاخص‌هایی برای سنجش متغیرهای اصلی تحقیق است. برای آزمون روایی شاخص‌ها از روش برآورد اعتبار صوری یعنی نظر کارشناسان و اساتید و برای آزمون پایایی از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد.

تعریف نظری و روش سنجش متغیرهای اصلی تحقیق

الف) متغیر وابسته

هویت ملی یا هویت ایرانی

تعریف نظری: هویت ملی عالی‌ترین سطح هویت جمعی است که فرد در فرایند جامعه‌پذیری به آن دست می‌یابد. تاجفل هویت را بر سه پایه شناخت، احساس و تعهد استوار می‌سازد (تاجفل، ۱۹۸۷: ۵۳). بر همین مبنا هویت ملی یا ایرانی، شناخت، علاقه و تعهد افراد یک ملت است نسبت به عناصری که سبب تثبیت و دوام «ما بودن» و تمایز ما از دیگران می‌شود.

تعریف عملیاتی: در این مقاله هویت ملی با توجه به ابعاد (شناخت، علاقه و تعهد) و براساس شاخص ۱۳ گویه‌ای چلبی سنجیده می‌شود. لیکن با توجه به این‌که نمونه تحقیق دانش‌آموزان می‌باشند تغییراتی در این شاخص داده شد. شکل نهایی شاخص شامل (جدول شماره ۱) ۱۰ گویه می‌باشد که میزان آلفا برای پایایی آن ۰/۷۸ بدست آمد.

جدول شماره ۱: گویه‌های شاخص هویت ملی

۱- اماکن تاریخی و جاذبه‌های طبیعی ایران را می‌شناسم.	۷- به هر کشوری بروم با افتخار می‌گویم یک ایرانی هستم.
۲- در مورد فرهنگ باستانی ایران اطلاعات خوبی دارم.	۸- از شنیدن سرود ملی کشورم لذت می‌برم.
۳- ایرانی باید زبان فارسی را یاد بگیرد.	۹- آدم باید برای پیشرفت کشورش هرگونه سختی را تحمل کند.
۴- از باخت تیم‌های ملی مثل فوتبال ناراحت می‌شوم.	۱۰- آماده‌ام تا در راه وطنم از جان خودم بگذرم.
۵- خانواده ما به برگزاری مراسم عید نوروز و شب یلدا اهمیت می‌دهند.	
۶- این روزها ایرانی بودن مایه سرافکندگی است.	

ب) متغیرهای مستقل**۱- دینداری**

تعریف نظری: منظور از دینداری انتقال ارزش‌ها و هنجارهای دینی از والدین به فرزندان است که براساس آن فرزندان با کسب آگاهی مذهبی تحت تأثیر التزام دینی، در نگرش‌ها و رفتارهای خود به الگوهای دینی پای‌بند و به‌طورکلی تبلوری از ارزش‌ها و هنجارهای دینی باشند.

تعریف عملیاتی: در این پژوهش منظور از میزان دینداری نمره‌ای است که فرد در شاخص مربوطه بدست می‌آورد. در ساخت این شاخص ۱۰ سؤالی از شاخص‌های دینداری رایج استفاده شده است. ضریب آلفا برای آزمون پایایی این شاخص ۰/۸۱ بود (جدول شماره ۱ پیوست).

۲- احساس تعلق خاطر به مدرسه

تعریف نظری: هیرشی (۱۹۶۹)، استدلال می‌کند که تعلق خاطر دانش‌آموز به مدرسه نقش زیادی در شکل‌گیری هویت و تعهد سالم در وی دارد. افت تحصیلی و ایستایی برنامه‌های مدرسه و نیز کمبود امکانات ممکن است به کاهش این تعلق بیانجامد (احمدی، ۱۳۸۴: ۱۳۷).

تعریف عملیاتی: برای عملیاتی ساختن این مفهوم بر پایه مؤلفه‌هایی مثل علاقه‌مندی، حضور، احساس تعلق و افتخار به مدرسه، و میزان ارتباط با مدرسه، شاخصی متشکل از ۶ گویه در طول طیف لیکرت ساخته شد. مقدار آلفای کرونباخ برای سنجش پایایی این شاخص ۷۵ است (جدول شماره ۲ پیوست).

۳- تبعیت از گروه مرجع داخلی

تعریف نظری: از نظر مرتون ارزش‌ها و نگرش‌های گروه مرجع نقش زیادی در ارزش‌ها و جهت‌گیری‌های افراد دارد (صدیق‌سروستانی، ۱۳۸۱: ۱۶۳). در این تحقیق منظور از گروه مرجع الگوهای داخلی مثل رزمندگان، شهدا و بزرگان دین اسلام و فرهنگ ایرانی است که مورد توجه دانش‌آموزان می‌باشند.

تعریف عملیاتی: در این پژوهش برای سنجش میزان متغیر مذکور از یک شاخص ۵ گویه‌ای در طول طیف لیکرت بهره گرفته شده است. مقدار آلفای کرونباخ برای اندازه‌گیری پایایی این شاخص ۰/۷۱ بود (جدول شماره ۳ پیوست).

۶- میزان استفاده از رسانه‌های جمعی فراملی

تعریف نظری: رسانه‌ها و وسایلی مثل رادیو، تلویزیون، اینترنت، مطبوعات، کتاب، و سینما هستند که پیام را از سازنده پیام به مخاطب منتقل می‌کنند (دادگران، ۱۳۷۴: ۲۱).

منظور از رسانه در این تحقیق ماهواره و اینترنت است. این رسانه‌ها در گروه رسانه‌های فراملی قرار می‌گیرند زیرا عمدتاً توسط کشورهای خارجی تأمین می‌شوند.

تعریف عملی: برای سنجش میزان استفاده از ماهواره و اینترنت (سایت‌هایی مثل فیس بوک)، از دو گویه در طیف لیکرت استفاده شد (جدول شماره ۵ پیوست).

جمعیت و نمونه تحقیق و روش نمونه‌گیری: جمعیت این تحقیق تمامی دانش‌آموزان متوسطه دختر و پسر شهر کرج هستند که در سال تحصیلی ۹۱-۹۰، به تعداد ۱۰۷۳۹۱ نفر در چهار ناحیه آموزش و پرورش شهر کرج مشغول تحصیل بودند. از این تعداد ۴۰۰ نفر با استفاده از فرمول کوکران به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود. ابتدا از هر ناحیه دو دبیرستان یکی دخترانه و یکی پسرانه انتخاب شدند و بعد با استفاده از لیست دانش‌آموزان هر دبیرستان تعداد ۵۰ دانش‌آموز به‌صورت تصادفی به‌عنوان نمونه انتخاب شدند.

حوزه و زمان اجرای تحقیق: این تحقیق در آبان ماه سال تحصیلی ۹۱-۹۰ در سطح ۴ ناحیه آموزش و پرورش شهرستان کرج اجرا شد.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های مربوط به متغیرهای زمینه‌ای: نمونه این تحقیق از ۲۰۵ نفر دختر و ۱۹۵ نفر پسر تشکیل شده بود. در حدود ۵۱ درصد اعضای نمونه را دختران تشکیل می‌دادند و ۴۹ درصد از آن پسر بودند. از نظر پایه تحصیلی ۱۲۰ نفر یعنی در حدود ۳۰ درصد از اعضای نمونه در پایه اول و ۱۱۰ نفر از اعضای نمونه یعنی ۲۸ درصد در پایه دوم و ۱۷۰ نفر از اعضای نمونه یعنی ۴۳ درصد در پایه سوم مشغول به تحصیل بودند. ۱۲۰ نفر از اعضای نمونه دانش‌آموز یعنی در حدود ۳۰ درصد در رشته علوم انسانی، ۱۱۰ نفر یعنی حدود ۲۸ درصد در رشته‌های فنی، ۸۴ نفر در رشته ریاضی فیزیک یعنی ۲۱ درصد، ۸۰ نفر یعنی ۲۰ درصد در رشته علوم تجربی تحصیل می‌کنند. ۶ نفر نیز رشته خود را مشخص ننموده‌اند. از نظر تعلق به اقوام مختلف ۷۶ نفر یعنی ۱۹ درصد نمونه قوم ترک، ۲۲۸ نفر یعنی ۵۷ درصد فارس، ۴۳ نفر یعنی ۱۱ درصد کرد، ۳۶ نفر لر یعنی ۹ درصد و ۸ نفر یعنی ۲ درصد نمونه عرب را انتخاب کردند و ۹ نفر یعنی بیش از ۲ درصد نمونه به این سؤال پاسخی ندادند. از نظر پایگاه اجتماعی - اقتصادی خانواده بیشتر دانش‌آموزان (۴۵ درصد) در خانواده‌های مربوط به سطح متوسط پایگاه اجتماعی

– اقتصادی و ۴۳ درصد آنان در خانواده‌های سطح پایین و تنها ۱۱ درصد دانش‌آموزان متعلق به خانواده‌های با پایگاه اجتماعی – اقتصادی بالا زندگی می‌کنند.

یافته‌های تبیینی

نتایج مربوط به آزمون روابط دو متغیره در بین متغیرهای اصلی تحقیق با متغیر وابسته براساس آزمون همبستگی پیرسون در جدول شماره ۳ گزارش شده است.

جدول شماره ۲: مقادیر آزمون همبستگی و سطح معناداری روابط متغیرهای اصلی با هویت ملی

متغیر	دینداری	گروه مرجع	احساس تعلق خاطر به مدرسه	رسانه فراملی
هویت ملی	۰/۵۳	۰/۳۹	۰/۳۲	-۰/۳۷
sig	۹۹درصد	۹۹درصد	۹۹درصد	۹۹درصد

اطلاعات جدول گویای این مهم است که اکثر متغیرهای مستقل تحقیق با هویت ملی همبستگی مثبت دارند. متغیرهای دینداری، گرایش به گروه مرجع داخلی و احساس تعلق خاطر به مدرسه به ترتیب بیشترین تأثیر مثبت را بر هویت ملی می‌گذارند. در همین حال، استفاده از رسانه‌های فراملی بیشترین تأثیر منفی و معنی‌دار را بر هویت ملی می‌گذارد. به عبارتی دیگر، برخلاف متغیرهای دیگر استفاده از رسانه موجب کاهش گرایش افراد به هویت ملی می‌شود. هم‌چنین در این تحقیق رابطه معناداری بین، پایگاه اجتماعی – اقتصادی خانواده، معدل درسی و رشته تحصیلی دانش‌آموزان با میزان تعلق به ه ویت ملی مشاهده نشد.

در نهایت برای کنترل اثر متغیرهای مستقل بر میزان پراکندگی نمرات هویت ملی متغیرهای مذکور وارد مدل رگرسیون شدند که نتایج آن در جدول زیر گزارش شده است.

جدول شماره ۳: نتایج تحلیل رگرسیون برای رابطه متغیرهای مستقل با هویت ملی

متغیرها	دینداری	گروه مرجع	مدرسه	رسانه فراملی	R	ضریب تعیین	F	sig
Beta	۰/۴۳۲	۰/۱۲۲	۰/۰۸	-۰/۱۳۵	۰/۶۲	۰/۴۱	۳۹	۰
Sig	۰	۰/۰۰۵	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹				

کنترل متغیرها با مدل رگرسیون نشان می‌دهد که در تحلیل نهایی ۴۱ درصد پراکندگی نمرات هویت ملی از طریق متغیرهای میزان دینداری، رسانه و گروه مرجع

قابل پیش‌بینی است. در این بین متغیرهای میزان دینداری و گروه مرجع بیشترین اثر مثبت و استفاده از رسانه فراملی بیشترین اثر منفی و معنی دار را در پراکندگی نمرات هویت ملی دارند. به این ترتیب همه فرضیه‌های تحقیق به غیر فرضیه اول (تأثیر مثبت مدرسه بر هویت ملی) تأیید می‌شوند.

خلاصه، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یافته‌ها گویای این مهم بودند که میزان گرایش به هویت ملی تحت تأثیر متغیرهای مختلفی چون دینداری، گروه مرجع، احساس تعلق خاطر به مدرسه و رسانه‌ها متغیر است. در این بین دینداری، گروه مرجع داخلی و تا حدودی مدرسه موجب رشد هویت ملی می‌شوند و استفاده از رسانه‌های فراملی به طرز معنی‌داری آن را کاهش می‌دهد. در مورد تأثیر دینداری بر افزایش هویت ملی باید گفت به علت دینی بودن ساخت سیاسی - اجتماعی کشور و آمیختگی فرایند جامعه‌پذیری با عناصر مذهبی، هویت ایرانی با هویت اسلامی آمیخته شده و به قول مطهری (۱۳۶۲) تمایز بین فرهنگ اسلامی و ایرانی بسیار مشکل بلکه غیرممکن است. پس اگر دینداری دانش‌آموز در سطح بالایی باشد طبیعی است گرایش به هویت ملی را با التزام‌های مذهبی و تفاهم‌های دینی یکی بپندارند. چنانچه گرایش به الگوهای داخلی رفتار مثل رزمندگان و بزرگان فرهنگ اسلام و ایران نیز با توجه به تأثیر باروهای دینی قابل تبیین است، زیرا تعمیق باورهای دینی گرایش به این الگوها را در پی دارد که پیامد آن تحکیم هویت ملی در بین دانش‌آموزان است.

اما در این تحقیق تأثیر احساس تعلق خاطر به مدرسه در تقویت هویت ملی چندان چشم‌گیر نبود. این امر نشان می‌دهد که در آموزش و پرورش ایران همان‌طور که پژوهش‌های پیشین (لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹؛ میرساردو و همکاران، ۱۳۸۷؛ و رضایی کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰) اظهار داشته‌اند توجه زیادی به گرایش فرد به هویت‌های جمعی به‌ویژه هویت ملی نمی‌شود. که این خود نیازمند دقت نظر بیشتر در پژوهش‌های آتی است تا با شناسایی نقاط ضعف و عوامل دخیل در این امر راهکارهای مناسب برای تقویت هویت ملی در نظام آموزش و پرورش به کار بسته شود. در این تحقیق مشاهده شد که با افزایش گرایش فرد به رسانه‌های فراملی (ماهواره و اینترنت) از میزان هویت ملی وی کاسته می‌شود. این یافته نیز با پژوهش‌های پیشین و نیز چارچوب‌های نظری مربوط به جهانی‌شدن هماهنگی دارد. آنچنان‌که کاستلز

(۱۳۸۰)، می‌گوید فشار هویت‌شکن فرایندهای جهانی‌شدن موجب کاهش اقتدار هویت‌های ملی می‌شود. همان‌طور که نظریه پردازانی مثل رایزمن، گیدنز و اینگلهارت معتقدند رشد سریع رسانه‌های جهانی موجب بروز سردرگمی، بی‌ثباتی، تعارض ارزشی و گسست‌های اجتماعی می‌شود که پیامد آن تضعیف هویت‌های ملی است (نیازی و شفائی مقدم، ۱۳۹۱: ۱۰۹). در واقع، رسانه‌های فراملی موجب می‌شود فرد به هویت‌های جهانی گرایش پیدا کند و کمتر خود را با معرف‌های هویت ملی و مرزهای جغرافیایی مشخص و هم‌ذات ببندارد. از سوی دیگر، امروزه در وضعیت جنگ نرم بسیاری از رسانه‌های فراملی به شکلی اندیشیده با ترویج افکار و رویکردهای مخالف جمهوری اسلامی ایران در صدد تخریب علاقه، وفاردای و التزام افراد به‌ویژه جوانان به نمادهای ملی و مذهبی هستند. از یک‌سو وجود چنین وضعیتی، و از سوی دیگر عدم توجه کافی مسئولان فرهنگی به نیازهای نسل جوان، خطر پیدایش بحران هویت در بین نسل جوان و گرایش به هویت‌های غربی را افزایش داده است. با توجه به نتایج تحقیق در زمینه تأثیر مثبت جامعه‌پذیری دینی، گروه‌های مرجع داخلی و تا حدودی مدرسه در افزایش گرایش به هویت ملی شایسته است سیاست‌گذاران فرهنگی کشور به افزایش تعلقات مذهبی نسل جوان اهتمام ورزند و از سوی دیگر با استفاده از برنامه درسی آشکار و پنهان مدارس و هم‌چنین ظرفیت‌های رسانه‌ای موجود، نمادهای هویت و فرهنگ ملی را که در اصل آمیخته با باورداشت‌های اسلامی است به تحکیم و تقویت هویت ملی در بین جوانان و نوجوانان همت گمارند. به یقین این امر به کاهش بحران هویت در بین جوانان و نوجوانان منجر خواهد شد.

منابع

- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۸)؛ «سازگاری هویت‌ها در فرهنگ ایرانی (مطالعه موردی شهر تهران)»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۳۹، ش ۲، صص ۲۳-۴۹.
- احمدی، حبیب (۱۳۸۴)؛ *جامعه‌شناسی انحرافات*، تهران: سمت.
- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۴)؛ *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: کیهان.
- اشرف، احمد (۱۳۷۲)؛ «هویت ایرانی»، *مجله گفتگو*، س ۱، ش ۳، صص ۷-۲۶.
- اشرفی، ابوالفضل (۱۳۷۷)؛ بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب در تهران، استاد راهنما: عماد افروغ، استاد مشاور: سعید معیدفر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، رشته جامعه‌شناسی.
- افروغ، عماد (۱۳۸۰)؛ *هویت ایرانی*، چاپ اول، تهران: بقعه.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱)؛ *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران، شیرازه.
- چاوشیان، حسن (۱۳۸۱)؛ سبک زندگی و هویت اجتماعی، پایان‌نامه دکتری، استاد راهنما: اباذری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- چلبی و همکاران (۱۳۷۸)؛ *هویت قومی و رابطه آن با هویت ملی در ایران*، طرح پژوهشی، وزارت کشور.
- حاجیان، الف (۱۳۷۹)؛ «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۲، ش ۵، صص ۱۹۳-۲۲۸.
- حاضری، علی محمد و اسماعیل شریفی (۱۳۸۸)؛ «بررسی تجربه جامعه‌پذیری دانش‌آموزان سال اول و دوم دبیرستان‌های پسرانه شهر تهران و مقایسه آن با دو نسل قبل از خود»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره دهم، ش ۴، صص ۴۳-۷۲.
- حافظنیا، محمدرضا، مراد کاویانی‌راد، یدالله کریمی‌پور و مهدی طاهرخانی (۱۳۷۵)؛ «تأثیر جهانی‌شدن بر هویت ملی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تهران)»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۲، ش ۳ و ۴، صص ۱-۲۱.
- حقیقتیان، منصور، احمد غضنفری و پروانه اکبرآبادی (۱۳۹۰)؛ «هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه اصفهان»، *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، س ۲۲، ش ۴۱، صص ۷۱-۸۲.
- دوران، بهزاد (۱۳۸۷)؛ *هویت اجتماعی: رویکردها و نظریه‌ها*، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- دورکیم، امیل (۱۳۷۶)؛ *تربیت و جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: دانشگاه تهران.
- (۱۳۸۴)؛ *درباره تقسیم کار اجتماعی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: مرکز.
- ربانی، جعفر (۱۳۸۱)؛ *هویت ملی*، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
- رضایی کلانتری، مرضیه و همکاران (۱۳۹۰)؛ «تأثیر مؤلفه‌های آموزش و پرورش در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان»، *فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار*، س ۵، ش ۳، صص ۵۱-۶۶.
- زاهد، سعید (۱۳۸۴)؛ «هویت ملی ایرانیان»، *فصلنامه راهبرد*، سال اول، ش ۴، صص ۱۳۰-۱۳۸.
- شارخ‌پور، محمود (۱۳۸۳)؛ *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: سمت.
- شایان‌مهر، علیرضا (۱۳۹۱)؛ *جامعه‌شناسی جنگ*، تهران: جامعه‌شناسان.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴)؛ «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره ششم، ش ۱، صص ۳۴-۶۶.
- شمشیری، ب (۱۳۸۷)؛ *درآمدی بر هویت ملی*، شیراز: نوید شیراز.
- شیخ‌علیزاده، سیاوش و عزاله احمدی (۱۳۸۷)؛ بررسی تأثیر عوامل فردی و خانوادگی بر روی سبک‌های هویت دانش‌آموزان دختر پیش‌دانشگاهی تبریز، همایش ملی جوانان و هویت ایرانی، همسازی عناصر دینی و ملی.
- شیخاوندی، داور (۱۳۸۳)؛ «بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب‌های دوره‌های ابتدایی و راهنمایی»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، س ۷، ش ۸، صص ۱۲۰-۱۹۳.

- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله و سیدضیاء هاشمی (۱۳۸۱): «گروه‌های مرجع در جامعه‌شناسی و روانشناسی با تأکید بر نظریه‌های مرتون و فستینگر»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، س ۳، ش ۲۰، صص ۱۴۹-۱۶۸.
- صفاری، حسام‌الدین و ابراهیم توفیق (۱۳۸۸): «بررسی بازاندیشانه تأثیر صور نابهنجار بر شدت همبستگی مکانیکی در دوران مدرن براساس تئوری دورکیم»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره دهم، ش ۱، صص ۱۳۶-۱۷۷.
- عبداللهی، محمد (۱۳۷۵): «جامعه‌شناسی بحران هویت ایران»، *فصلنامه نامه پژوهش*، س ۱، ش ۲، صص ۱۲۵-۱۶۱.
- عبدالهیان، حمید و نایی، هوشنگ (۱۳۸۱): «تبیین قشریندی اجتماعی»، *نامه علوم اجتماعی*، س ۳، ش ۲۰، صص ۲۰۵-۲۳۶.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۷۳): *مقدمات مدیریت آموزشی*، تهران: بعثت.
- ----- (۱۳۸۴): *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: روان.
- قریشی، فاطمه (۱۳۸۹): بررسی تطبیقی گرایش به هویت جامعه‌ای (ملی) در بین شهرهای تک قومی و چند قومی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: بیژن زارع و مشاور مسعود گلچین، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، گروه جامعه‌شناسی.
- قزلسفلی، محمدتقی (۱۳۸۸): «رسانه و ساخت هویت ملی»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۳۹، ش ۳، صص ۳۲۱-۳۳۸.
- کلاتری، عبدالحسین، جلیل عزیزی و سعید زاهدی (۱۳۸۸): «هویت دینی و جوانان؛ (نمونه آماری جوانان شهر شیراز)»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره دوم، ش ۶، صص ۱۲۵-۱۴۱.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰): *عصر اطلاعات، قدرت هویت*، ترجمه حسن چاووشیان، تهران: طرح نو.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰): *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
- لقمان‌نیا، مهدی و احمد خامسان (۱۳۸۹): «جایگاه هویت ملی در نظام آموزشی ایران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره سوم، ش ۲، صص ۱۴۷-۱۷۱.
- مرتضویان، سیدعلی (۱۳۷۴): «بحران هویت ملی: نقش زبان و خط مشترک در بازسازی هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، س ۴، دوره دوم، ش ۹، صص ۳۵-۴۶.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۲): *خدمات متقابل اسلام و ایران*، تهران: صدرا.
- ملایی‌نژاد، الف (۱۳۸۱): «تعمیق هویت ملی از طریق برنامه درسی»، *مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد*، س ۴، ش ۱، صص ۶۴۳-۶۵۶.
- میرساردو، طاهره و همکاران (۱۳۸۷): «بررسی عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر بحران هویت جوانان»، *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*، س ۲، ش ۱، صص ۷۷-۱۰۰.
- نیازی، محسن و الهام شفائی‌مقدم (۱۳۹۱): «بررسی تأثیر رسانه‌های جمعی در گرایش به هویت ملی (مطالعه موردی شهروندان شهرستان کاشان)»، *مطالعات میان رشته‌ای در رسانه و فرهنگ*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، س ۲، ش ۱، صص ۹۹-۱۲۷.
- Barton, Keith C, and et al (2002); *History Education and National Identity in Northern Ireland*, Institute of Education, University of London.
- Bell, David, (2001); *An introduction to cyberculture*, USA, Routledge.
- Brown, R. (1985); *"Social Identity" in: Adam and Jessica kupper "The Social Science Encyclopedia*, London: R. K. P.
- Norman. H. Nie, D. (2002); *Sunshine Hilly Gus Irsociety*, (www.Itanasociety.com).
- Parmenter, L. (1999); "Constructing National Identity in a Changing World: Perspectives in Japanese Education", *British Journal of Sociology of Education*, Vol.20 (4): 453-63.
- Phuntsog, N. (1994); *"Renewal of Tibetan School Curriculum in Exile", A Tibetan-centric approach, Reports descriptive*, from: ERIC (ED383617), retrieved 15/11/2009.
- Tajfel, Henry(1987); *Inter-individual behavior an Inter-group behavior*, London, Academic press.

پیوست

گویه‌ها و پرسش‌های هر یک از شاخص‌های به کار رفته در تحقیق

جدول شماره ۱

ردیف	پرسش‌های شاخص دینداری	همبستگی هر پرسش با کل شاخص	آلفای کرونباخ
۱	چقدر به نماز خواندن و روزه گرفتن اهمیت می‌دهید؟	۰/۵۴	۰/۸۱
۲	چقدر بین شما و پدر و مادرتان در مورد مسایل دینی اختلاف وجود دارد؟	۰/۶۸	
۳	والدین شما چقدر از شما در رابطه با انجام اعمال دینی مثل نماز رضایت دارند؟	۰/۸	
۴	چقدر سعی می‌کنید دوستانتان را از بین افراد مذهبی انتخاب کنید؟	۰/۸۲	
۵	تا چه حد تلاش می‌کنید احکام دینی را در زندگی روزمره رعایت کنید؟	۰/۷	
۶	تا چه اندازه برای موفقیت در زندگی به دعا کردن می‌پردازید؟	۰/۷۳	
۷	پدر و مادر شما تا چه حد شمار را یک فرد مذهبی می‌دانند؟	۰/۴۳	
۸	به وجود روز قیامت و بهشت و جهنم چقدر معتقد هستید؟	۰/۸۲	
۹	پدر و مادرتان چقدر در مورد مسایل دینی با شما صحبت می‌کنند؟	۰/۷۶	
۱۰	از این‌که با خانواده به زیارت بروید چقدر احساس خوشحالی می‌کنید؟	۰/۸	

جدول شماره ۲

ردیف	گویه‌های مربوط به شاخص احساس تعلق خاطر به مدرسه	همبستگی هر گویه با کل شاخص	آلفای کرونباخ
۱	خوشحالم که در این مدرسه درس می‌خوانم	۰/۵۷	۰/۷۵
۲	مدرسه ما معلمین خوبی دارد.	۰/۳۶	
۳	اگر بتوانم به مدرسه دیگری می‌روم.	۰/۷۶	
۴	در بیشتر مراسم مدرسه شرکت می‌کنم.	۰/۷۲	
۵	با بیشتر مسئولین مدرسه مان آشنا هستم.	۰/۸۳	
۶	دوستان زیادی در این مدرسه پیدا کرده‌ام.	۰/۶۸	

جدول شماره ۳

آلفای کرونباخ	همبستگی هر گویه با کل شاخص	گویه‌های مربوط به تبعیت از گروه مرجع داخلی	ردیف
۰/۷۱	۰/۷۸	من در زندگی سعی می‌کنم از رفتار امامان سرمشق بگیرم.	۱
	۰/۸۶	رزمندگان اسلام الگوی خوبی برای جوانان کشورمان هستند.	۲
	۰/۴۱	بسیاری از نویسندگان و دانشمندان ایرانی را می‌شناسم.	۳
	۰/۳۴	من سعی می‌کنم در پوشش و آرایش براساس الگوی اسلامی عمل کنم.	۴
	۰/۶۴	به مطالعه زندگینامه رزمندگان و شهدا علاقمند هستم.	۵

جدول شماره ۴

پرسش‌های شاخص میزان استفاده از رسانه فراملی	ردیف
در طول شبانه روز چقدر از ماهواره استفاده می‌کنید؟	۱
در طول هفته چقدر از اینترنت (سایت‌هایی مثل فیس بوک) استفاده می‌کنید؟	۲